

IDEGEN SAJÁTOSÁGOK A MOLDVAI CSÁNGÓ NYELVJÁRÁS HANGLEJTÉSÉBEN

(EGY PERCEPCIÓS KÍSÉRLETRŐL)

FODOR KATALIN

1. Egyetemi oktatómunkám során rendszeresen tapasztalom, hogy egyes — elsősorban a köznyelvtől legtávolabb eső moldvai csángó — nyelvjárásokból vett szövegeket igen nehezen értenek meg a hallgatók, még akkor is, ha archaizmusok, kölcsönszavak alig nehezítik a megértést. Ha azonban — ügyelve a köznyelvi intonációra, hangsúlyokra, ritmusra — magam megismétlem „szegmentálisan” pontosan az elhangzó szövegrészeket, azok azonnal érthetővé válnak hallgatóim számára. Nyilvánvaló tehát, hogy a szöveg megértését a szupraszegmentális szerkezet „megértése” igen nagy mértékben befolyásolja, az idegenszerű hatást valószínűleg alapvetően a nagyobb szövegegység intonációs összhatása adja, az első benyomás kialakításában feltehetően nagyobb jelentősége van a könnyebben érzékelhető dallamnak, hangsúlynak, mint a nagyobb koncentrációt igénylő „szegmentális szövegértésnek”. Ez a megfigyelés indított arra, hogy a szupraszegmentális jelenségek percepciójával foglalkozzam. Bár végső soron az adott nyelvjárás sajátosságainak megismerése a célom, általánosabb érvényű konklúzió levonását is megkísérlem, annál is inkább, mert a vizsgálat maga jóval az adott nyelvjárás keretein túl terjedő anyagra vonatkozik.

2. A moldvai csángó nyelvjárás kutatása jórészt a hangállományra és a szókincsre korlátozódott. Szabó T. Attila, Márton Gyula nem foglalkozott a szupraszegmentális elemekkel. Hegedüs Lajos majd fél évszázada hazatelepült székelyes és déli csángók körében gyűjtött tekintélyes anyagot, ennek kis részét vizsgálta Bartók János az intonáció szempontjából (MFF. XII, 72–81).

A déli és a székelyes csángóknál távolabbi, leginkább románosodó csoport az északi csángók. Központjuk és legnagyobb lélekszámú településük Szabófalva. Szabó T. Attila 1951-ben azt írta a legtöbb északi csángó faluról, hogy ott csak az öregek beszélnek már magyarul (Kik és hol élnek a csángók? in: Nyelv és múlt 125).

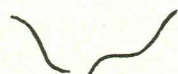
Szabófalván kívül 9 északi csángó falut sorol fel — a tőlem vizsgált szövegek részben Szabófalváról, részben a múlt században délebbre települt, de északi csángó dialektusát ma is őrző Ploszkucényből valók. Erősen romló

nyelvjárásról lévén szó feltételezhető, hogy az archaizmusok mellé sok román elem került be hangrendszerébe, grammatikájába, szókészletébe, nem utolsósorban szupraszegmentális szerkezetébe. A rendelkezésre álló hanganyag alapján igyekeztem néhány jellemző intonációs sajátosságot kiemelni, meghatározni.

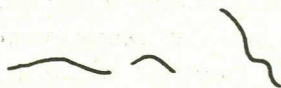
1. A beszéd tempója, ritmusa eltér a magyar nyelvben megszokottól. Általában gyorsabb annál, bár időnként erősen elnyújtott szótagok szakítják meg a beszéd lendületét (ez ugyan lehet időnként a nyelvi bizonytalanságból eredő hezitációs jelenség is!). Bartók megfigyelte a déli csángók beszédének töredezettségét, ugyanez jellemzi az északi csángókat is.

2. A hangsúly gyakran nem első szótagi, sűrűn fordul elő más helyzetben is szóhangsúly, pl. *esztenából, vaszárnap*.

3. A beszéd dallamára jellemző a lebegő/emelkedő-eső, kérdésnél a lebegő–szökő dallamforma. Bartók is észlelte, hogy a nagy hangközök és az egyéni hangterjedelem felső régiójának kihasználása sajátos szint kölcsönöz a nyelvjárásnak. A fejhang–mellhang közötti átmenet az északi csángóknál is pontosan érzékelhető, ennek egészen extrém példái vannak Szabófalván. A tartományváltások előtt gyakran hosszan lebegő intonációjú szakaszok figyelhetők meg. A beszédszakaszok lezárása sokszor igen intenzív, lassan ereszkedő vagy emelkedő fokozatos zárás alig van, ill. jellemző az eső- és szökőzár.

Tutta volna?

Mondzsuk, hol jártunk!

3. Feltételezhetően bőven van a csángó nyelvjárásban olyan szupraszegmentális jelenség, amely eltér a köznyelv és a többi nyelvjárás sajátosságaitól, az idegenszerűség érzetét kelti a hallgatóban. Vizsgálatom célja, hogy megállapítsam, mik azok a tényezők, amelyek — legalábbis a magyar anyanyelvűek számára — leginkább befolyásolják az érthetőséget, melyek az elsődlegesek, melyek a kevésbé fontosak akkor, amikor egy szöveg nyelvi hovatartozását felismerjük. Érzékelhető-e az idegenszerűség csupán az egyes szupraszegmentális elemek „mássága” esetén? Megváltoztatható-e csupán egy összetevő alakításával a beszéd összhatása? Külön tudjuk-e választani, nevükön tudjuk-e nevezni egy szöveg meghallgatása során ezeket az összetevőket?

A legfontosabbnak először egy kisebb létszámú kísérleti csoporttal való munkában annak megállapítását tartottam, hogy a kiválasztott anyag, a feladat meghatározása, megfogalmazása helyesen történt-e.

Első lépésként a beszéddallam vizsgálatához láttunk, hiszen a szupraszegmentális elemek közül ennek kutatása a legkiterjedtebb mind a hazai,

mind a nemzetközi tudományban, többé-kevésbé meghatározottak a nyelvünkre jellemző dallamtípusok, valamelyest dialektológiai jellegű vizsgálatok is folytak ezen a területen, tehát az összehasonlításhoz szükséges alapok megvannak.

Az intonáció percepciójának kutatása, ill. az összehasonlító intonációs vizsgálatok sora az utóbbi évtizedben nálunk is megindult, elsősorban Gósy Mária (MFF. III, 58–67, MFF. V. 100–8), Bolla Kálmán (MFF. V, 40–69), Földi Éva (MFF. V, 109–116) és Kassai Ilona (MFF. XIII, 137–152) foglalkozott e témákkal.

A részvizsgálat célja annak a megállapítása, hogy a meghatározott közléstartalom kifejezésére milyen dallamtípusokat tartunk elfogadhatónak, milyeneket érzünk idegennek. Ennek érdekében különböző nyelvek azonos közléstartalom kifejezésére szolgáló dallamtípusait hallgattattam meg a kísérlet résztvevőivel.

Mivel kiindulópontom az északi csángó nyelvjárás volt, ezért elsőként egy a csángóban gyakori dallamtípust választottam ki. Tudvalévő, hogy az eldöntendő kérdés hanglejtése kettőnél több szótagból álló mondatokban jellemzően lebegő/emelkedő-eső. Az északi csángó nyelvjárásban általános viszont a lebegő-szökő dallammenet. Feltehető, hogy a nyelvjárás idegenes sajátosságai a román környezet hatására alakultak ki. Ez a román környezet azonban eltér az irodalmi romántól, a moldvai és észak-erdélyi románság nyelvére igen erős hatást gyakorol évszázadok óta a lengyel és az ukrán/orosz nyelv, közhelyként említik a román nyelv ismerői, hogy az északi nyelvjárások a többitől „szlávós” jellegükben különböznek. Indokoltnak találtam tehát, hogy három magyar köznyelvi eldöntendő kérdés mellé két lengyel és két északi (máramarosi) román azonos jelentéstartalmú mondat dallamát válasszam. Tizedik, lényegében kontrollként szolgáló dallamunk egy angol eldöntendő kérdése volt, ezt egyrészt a többi nyelvtől való objektív távol-sága, másrészt az indokolta, hogy a kísérleti csoport tagjai jórészt angol szakosok voltak, tehát ismerős számukra ez a dallamtípus.

Az első feladat a számítógéppel előállított dallamok menetének megrajzolása volt, meghatározva — a magyar köznyelv felől közelítve — a jelentéstartalmukat. Ezt követően — miután közöltem, hogy valamennyi mondat eldöntendő kérdés volt — meg kellett határozni a dallamok újbóli meghallgatása után, hogy mely mondatok *voltak a legmagyarosabbak*, melyek *lehettek magyarok*, melyek *biztosan nem magyarok*. Végül lejátszottam egy részletet az egyik csángó felvételből: meg kellett határozni, hogy milyen nyelvű volt az elhangzott szöveg.

4. A vizsgált anyag feldolgozása a következő eredményt hozta:

1. Mindkét csoportban jó volt a dallammenet ábrázolása, de a hangközök, a hangfekvés megítélése már kevésbé sikerült. Teljesen elhibázott csak 10 — közülük 9 a szökőzárás kérdések ábrázolása! — volt a 220 rajzból. Az 5–6–7. mondat tipikus magyar eldöntendő kérdés volt, ezeket mindenki helyesen rajzolta le.

2. A jelentéstartalom meghatározása igen nehezen ment. Mivel itt az volt a feladat, hogy a magyar nyelv — ill. nyelvérzék — szempontjából értékeljék a hallottakat, annak ellenére, hogy felhívtam a figyelmet rá: nem feltétlenül valós magyar mondatok dallamát hallják, többen nem tudtak mit kezdeni a feladattal. A legjobban itt is a magyar eldöntendő kérdés felismerése sikerült, a szökőzárás lengyel és román kérdést kb. azonos számban értékelték kérdésnek ill. felkiáltásnak, esetleg felszólításnak.

3. Érdekes eredményt hozott a nyelvi hovatarozást firtató kérdés. Egyértelműen (az I. csoportban 100%, a II. csoportban 93%) magyarnak találták a 7. mondatot (*Nem felel a kérdésre?*), a másik két magyar mondat megítélésében 60–80% között van a 'magyar' meghatározás. A 4. orosz mondat intonációja közelíti meg leginkább a magyar kérdését, ez tükröződik a válaszokban is: 50–50% a 'magyar' ill. 'idegen' megjelölés. A szökőzárás kérdések — az 1–2. lengyel és a 8–9. román — a válaszadók zöme szerint nem magyarok, bár az 1. lengyel kérdést heten 'a magyarban is elfogadható' jelzéssel látták el. A 8. mondatban előforduló igen erős szökőzárás érezték leginkább idegennek (az I. csoportban 100% (!), a II. csoportban 71% — de itt egy személy nem válaszolt). Többen jelezték, hogy ha magyar lenne ez a mondat, akkor feltétlenül kívánczik a végére a nyomósító *ugye?* vagy *nem?*. A hasonlóképpen szinte egyöntetűen idegennek éreztetett dallam az angol kérdése. A legtöbben határozottan ismerték fel és emelték ki, hogy ez a mondat 'biztosan nem magyar'.

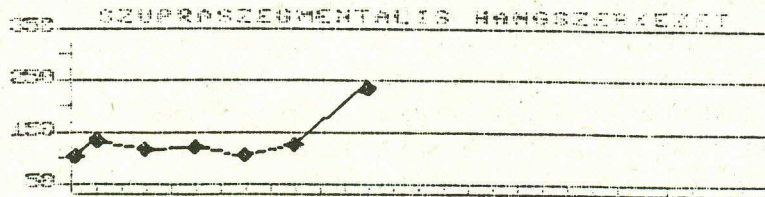
4. Váratlanul eléggé egységes volt az utolsó kérdés megválaszolása. Csúpan ketten nem tudtak dönteni egyetlen nyelv mellett sem. Ugyanakkor háromszori meghallgatás után is csak két kísérleti alany ismerte fel, hogy magyar nyelvű szöveget hallott. Egy válaszban a 'finn' nyelv szerepelt, egyben az 'olasz'. A 17 fős csoport 65%-a szláv nyelvűnek vélte a szöveget, ebből hét hallgató 'orosz', egy 'szlovák' megjelölést írt. Egy kísérleti személy nem tudott dönteni, csak a bizonytalan 'szláv' meghatározást adta meg.

A vizsgálsorozat első lépéseként elvégzett kísérlet számomra eredményesen zárult. Egyrészt igazolta — a legtöbb kutatónak ezen a téren hasonlóan jók a tapasztalatai —, hogy az elhangzott mondatok dallammenetét igen pontosan érzékeljük, és még a gyakorlatlan kísérleti alany is viszonylag

jól tudja ábrázolni azokat, másrészt, hogy — a jelentéstartalom ismeretében — elég nagy biztonsággal ki tudjuk választani azokat a dallamformákat, amelyek jellemzőek a magyar nyelvre s amelyek idegenek tőle.

Visszatérve a csángó nyelvjáráshoz: a szökőzárás kérdő hanglejtés egyértelmű 'idegenszerű' minősítése nyilvánvalóan mutatja, hogy a csángóknál gyakori hasonló kérdő intonációt sem fogadhatja el nyelvérzékünk magyarosnak. A kiindulópontként emlegetett korábbi tapasztalataimat igazolja (hiszen az elhangzott csángó szövegben egyetlen idegen szókinccselem sem fordult elő), hogy csak két kísérleti személy ismerte fel a hallott szöveg magyar voltát, s elgondolkodtató, hogy a válaszadók kétharmada a *szlávós* jelleget vette észre benne.

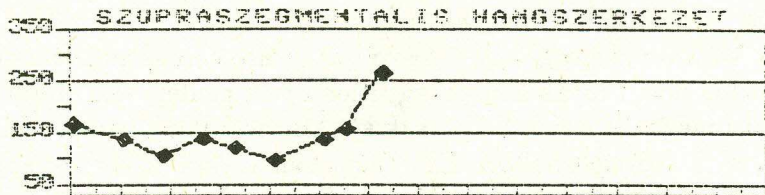
1.

ZNASZ SIE NA TYM?

T:	0	0.2	0.4	0.6	0.8	1.0	0	0
F:	100	140	110	115	100	120	220	0
TEMPO:	0 H/S				HANGSZ.: 0.08			
HANGTERJ.:	125 HZ				HANGKOZ.: 55 %			

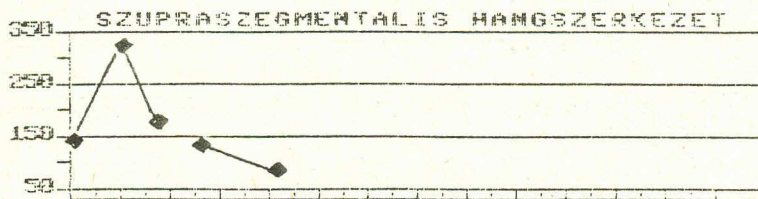
2.

TU MIESZKA ADAM?

T:	0	0.2	0.4	0.6	0.8	1.0	1.2	1.4
F:	160	130	100	130	115	90	130	150
TEMPO:	0 H/S				HANGSZ.: 0.08			
HANGTERJ.:	170 HZ				HANGKOZ.: 55 %			

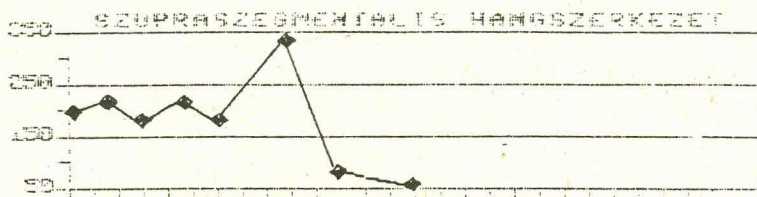
3.

Можно ку - пить?

T:	0	200	3-40	3-40	510	510	620	0	0
F:	100	320	170	0	0	125	60	0	0
TEMPO:	H/S				HANGSZ.: 0 DB				
HANGTERJ.:	0 HZ				HANGKOZ.: %				

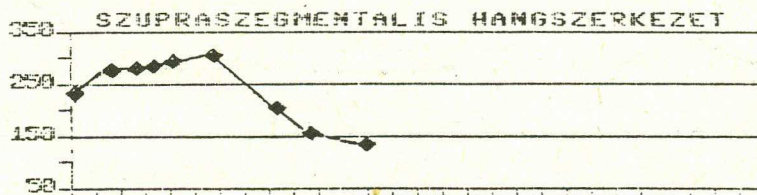
4.

Ты не при - бѣз с со - дой?

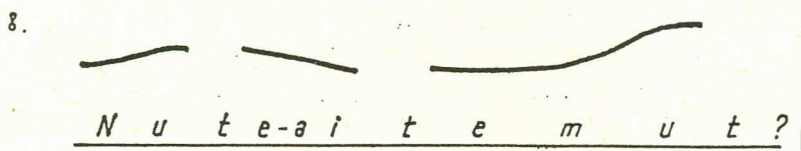
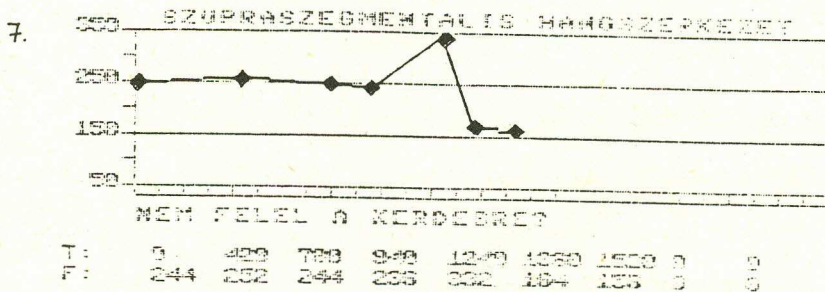
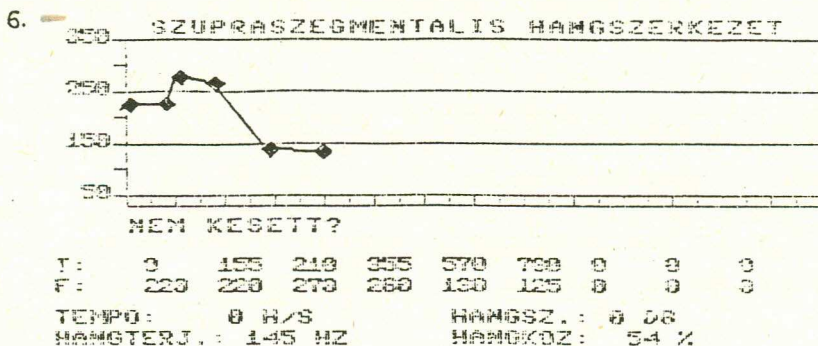
T:	0	1-45	290	450	590	670	1075	1375	0
F:	150	210	175	210	175	325	75	50	0
TEMPO:	H/S				HANGSZ.: 0 DB				
HANGTERJ.:	0 HZ				HANGKOZ.: %				

5.

ISMERTETEK A FERJET?

T:	0	150	250	320	400	560	625	950	1100
F:	225	270	275	200	205	300	200	150	125
TEMPO:	0 H/S				HANGSZ.: 0 DB				
HANGTERJ.:	175 HZ				HANGKOZ.: 50 %				

Az ábrák Földi Éva (1-2.), Bolla Kálmán (3-7.), Laurentia Dascalu (Fonetica si dialectologie IX. 89) (8-9.) kísérleti mondatainak rajza alapján készültek.